

DARÜLKURRÂ

Kur'an öğretilen ve hafız yetiştirilen mekteplerin, kıraat tâlimi yapılan medrese veya bölümlerin genel adı. "Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen dâr ile "okuyan" anlamındaki kârî kelimesinin çoğulu olan kurrâ kelimelerinden meydana gelen dârü'l-kurrâ. Kur'ân-ı Kerîm'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat ve-cihlerinin tâlim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Bu müesseselere dârül-kur'ân ve dârühuffâz adı da verilir.

Çok güzel Kur'an okuyan âmâ Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Medine'ye hicretinde. Mahreme b. Nevfel'in dârülkur-râ denilen evinde misafir olduğu şeklinde İbn Sa'd'da yer alan bir rivayetten^{1[121]}, bu ismin mescidler dışında Kur'an okunan ve öğretilen yerler için daha Hz. Peygamber devrinde kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu ev muhtemelen İbn Şebbe'nin sözünü ettiği. Mescid-i Nebevî'nin güneydoğu köşesinde yer alan ve sonradan Abbasî Halifesi Mehdi-Billâh tarafından satın alınıp mescide dahil edilen binadır^{2[122]}. Aynı rivayeti İbn Abdülber'den nakleden Hu-zâî, bu olayın medreselerin kuruluşuna Örnek teşkil edebileceğini söyler. Hicretten önce Mekke'de Kur'an öğretimi daha çok Dârülerkam'da olmuştur. Akabe biatlarından sonra Hz. Peygamber Medineliler'e Kur'an muallimi olarak Mus'ab b. Umeyr'i göndermişti. Fetihden sonra vilâyetlere tayin ettiği bir kısım valiler aynı zamanda Kuran muallimleriydi. Mescid-i Nebevî'de bu görevi Hz. Peygamber bizzat yapmakla birlikte Ubâde b. Sâmîfi de Suffe ashabına Kur'an öğretmekle görevlendirmiş, mescidlerde Kur'an derslerini teşvik etmiştir: "Allah'ın evlerinden birinde, Allah'ın kitabını okumak ve kendi aralarında mütalaa etmek (tedârüs) üzere toplanan her topluluğa Allah iç huzuru verir; onları rahmet bürür, çevrelerinde melekler toplanır ve Allah onları meleklerin yanında anar"^{3[123]}. Hadiste geçen "tedârüs" kelimesi bütün Kur'an ilimlerine şâmil olmalıdır.

Dokuz mescidde eğitim ve öğretimin devam ettiği Medine'den başka fethedilen ve yeni kurulan merkezlerde ashabin kıraatte mahir olanlar Kur'an dersleri vermişlerdir. Dımaşk'ta (Şam) Eme-viyye Camii'ndeki ders halkalarının birçoğu kıraatle ilgiliydi. Ebü'd-Derdâ burada Kur'an tâlim ettiği için "Muallimü's-Şâm" veya "Kâriü's-Sâm" unvanıyla anılmıştır. Öğrenci sayısının zaman zaman 1500'ü geçmesi onun derslerine olan rağbeti gösterir. Ebü'd-Derdâ vefat etmeden önce, yerine kıraatini takdir ettiği sahâbî Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî'yi hoca olarak görevlendirmesi için Suriye Valisi Muâviye b. Ebü Süfyân'a tavsiyede bulunmuştu. Seyahatleri sırasında Dımaşk'a da uğrayan İbn Cübeyr. bu şehirde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkında bilgi vermektedir. Sabah namazından sonra "seb" denilen meclisle başlayan kıraat dersleri ikindiden sonra "Kevseriyye" adı verilen derslerle devam ederdi. Burada, kendilerine "Kevserf" denilen ve Kur'an'ı ezberlemede güçlük çeken yüzlerce kişiye Kevser sûresinden itibaren namaz sûreleri tâlim ettirilirdi^{4[124]}. Birçok merkezde Kur'an dersleri veren ashaptan itibaren tabiîn ve tebeü't-tâbiîn dönemlerinde değişik lehçelere göre okuyuş tarzları şekillenmeye başladı. Hicrî II. yüzyılda Medine'de Nâfi' b. Abdur-rahman, Mekke'de Ebü Ma'bed Abdullah b. Kesîr ve Humejd b. Kays el-A'rec; Küfede Asım b. Behdele, Hamza b. Ha-bîb. Ali b. Hamza el-Kisâive A'meş; Basra'da Ebü Amr b. Alâ; Dımaşk'ta İbn Âmir kıraat ilminde şöhrat buldular. Bunlardan İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir, Ebü Amr, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın okuyuş tarzları "kırâat-i seb'a" olarak tanındı. Ebü Cafer Yezîd b. Ka'kâ". Ya'küb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'm kıraatleriyle sayısı ona çıkan mütevâtir kıraatler daha sonra dârülkurrâların başlıca derslerinden oldu.

Camiler uzun süre bilhassa Kur'an ve hadis tahsilinin merkezi olma özelliğini korudular. Buralarda ileri seviyede Kur'an öğrenimi için oluşturulan ders halkaları "seb" ve "tasdîr" diye anıldı; kıraat hocasına "şeyhü'l-kırâa", görevine de "me-şihatü'l-kırâa" denildi. Şehir camilerinde yürütülen Kur'an okutma faaliyeti "meşihatü'l-mescid", ordugâhlarda yürütülen faaliyetler "meşihatü'l-cünd" ismini aldı. Bu sonuncunun hocalarına "kâ-riü'l-cünd" de denilirdi. Evliya Çelebi'nin selâtin, vüzerâ ve diğer ileri gelenlerin camilerinin her birinde bir dârül-kurrâ olduğunu söylemesinden de anlaşılacağı gibi mescidlerde kıraat ilminin okutulduğu özel bölümlere Osmanlılar dârülkurrâ adını vermişlerdir.

İlk dört asırda yüksek seviyede Kur'an dersleri yalnız camilerde verilmekte, mescidlerde ibadet huzurunu bozacağı düşüncesiyle küçük çocuklara "küttâb" adı verilen mekteplerde Kur'an öğretilmekteydi. Buhârî'nin bir rivayetinden^{5[125]} daha Hz. Peygamber döneminde var olduğu anlaşılan ve Osmanlı-lar'daki sıbyan mekteplerini

andıran küt-tâblarda çocuklara okuma yazma öğretildikten başka temel dinî bilgiler ve Kur'an da öğretiliyordu. Yazı ve Kur'an dersleri ayrı ayrı hocalar tarafından verilir ve bunların farkını belirtmek için Kur'an hocalarına "muallim" veya "muk-rî", yazı hocalarına da "mükettib" denilirdi. Mekteplerin Kur'an tâlimi ağırlıklı olanlarına sonradan "Kur'an küt-tâblan" denilmiştir. Bu okulların daha Muâviye zamanında Dımaşk'ta mevcut olması bunların erken dönemde yaygınlaştığını göstermektedir.

İslâm dünyasında ilk medreseler hicrî IV. yüzyılın ortalarında Nişâbur'da kurulmuştur. Bunlardan bir kısmı "dârüs-sünne" denilen hadis okullarıydı. Diğerlerinde, sonraki bazı medreselerde örneği görülen dârülkurrâ ve dârülhadis gibi bölümlerin olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte hocalarından bir kısmının mukrî olmasından da anlaşılacağı üzere okutulan dersler arasında kıraat ilminin önemli bir yer tuttuğu muhakkaktır.

Camiler dışında yüksek seviyede Kur'an öğretimi için kurulan ilk müstakil medreseler dârülkur'ânlardır. Dımaşk'ta Emîr Şücâüdevle Sâdir b. Abdullah tarafından 391'de {1001} Sâdiriyye Medrese-si'nin yaptırılmasının ardından Şam kur-râsından olan ve İbn Âmir kıraatini iyi bilen Rişâ' b. Nazîf, IV. (X.) yüzyılın sonlarında veya V. (XI.) yüzyılın başlarında buranın ilk dârülkur'ânını kurmuştur. Bu dârülkur'ân, kurucusu ve hocasına izafeten Rişâiyye Dârülkur'ânı adıyla anılmıştır.

Nuaymî, Rişâiyye dışında Dımaşk'ta bulunan diğer dârülkur'ânlar Cezeriye, Haydariye, Dellâmiye, Sencâriye, Sâbüni-ye ve Vecîhiye adlarıyla belirtir. Bunlar VIII ve IX. (XIV ve XV.) yüzyıllara ait olup her biri kıraat ilminde mahir bir âlime İzafe edilmiştir. Bu âlimlerin ölümünden sonra ilmî fonksiyonlarını fazla devam ettiremedikleri anlaşılın medreselerin bina olarak sadece üçü mescide çevrilmiş olarak zamanımıza kadar gelebilmiştir. Ancak İbn Kesîr'in VIII. (XIV.) yüzyılın ortalarına dair verdiği bilgilerde başka dârülkur'ânlardan da söz etmesi, Dımaşk'ta o dönemdeki dârülkur'ân sayısının Nuaymî'nin verdiği rakamdan daha fazla olduğunu göstermektedir. Dımaşk'ta ayrıca dârülkur'ân ve dârülha-disi müştereken bünyesinde toplayan veya sadece dârülhadis olarak zikredildiği halde kırâat-i seb'a da okutulan öğretim kurumları da mevcuttu. Eşrefiyye Dârülhadisi'nin hocaları arasında mukrî ve vakfiye gereği sayılan onla sınırlı olan kırâat-İ seb'a öğrencileri vardı^{6[126]}.

Dârülkur'ânlar sadece Şam bölgesine münhasır değildi. Vâsîf ı ziyaret eden İbn Battûta, Kur'an öğrenmek üzere buraya gelen öğrencilerin kalması için yapılmış 300 odalı büyük bir medreseden söz etmektedir^{7[127]}. Özellikle dârülkurrâ veya dârülkur'ân şeklinde adlandırılan bölümleri olmasa da Kur'an ilimlerinin medreselerde de ders olarak okutulduğu muhakkaktır. Bağdat'taki Müstansiriye Medresesi'ndeki dârülkur'ânda bir kıraat hocası ve muîdi ile belli sayıda kıraat öğrencisi vardı^{8[128]}. Mısır'daki meşhur Ezher'de kurulduğu günden beri Kur'an dersleri okutulmuştur. 1930 yılında çıkarılan ve bir yıl sonra uygulanmaya başlanan kanunda tecvid ve Kur'an hıfzı ibtidâî ve sânevî bölümlerinde yer almaktadır.

Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu medreseleri genellikle "dârülhuffâz" şeklinde adlandırmışlardır. Bu adlandırma kısmen Osmanlılar dönemine de uzanmaktadır. Timur devri mimarisinde bazı türbelerin çevresinde yer alan külliyelerde hafızların Kur'an okuması için yapılan odalara bu isim verilmiştir. Nitekim Meşhed'de İmam Ali er-Rızâ Türbesi ve Gevher Şâd Camii planlarında dârülhuffâz olarak adlandırılan odaların bulunduğu görülmektedir. A Sun/ey of Persian Art adlı eserde^{9[129]} yer alan bir planda bu odaların muhafızların kaldığı bölüm olarak gösterilmesi doğru değildir.

İbrahim Hakkı Konyalı, tarihî kaynaklarda ve arşiv vesikalarında rastladığı dârülhuffâzlar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre çoğunluğu şahıslar tarafından yaptırılan ve çok azı zamanımıza intikal eden bu dârülhuffâzların Konya'daki sayısı otuza yakındır. Bunların bir kısmı Karamanoğulları ve Selçuklular'dan Osmanlılar'a intikal etmiş ve uzun süre varlığını sürdürmüştür. Arşivlerde bulunan bazı dârülhuffâz vakfiyelerinde buralar için neler vakfedildiği, derslerin yapılış biçimi ve "reîsülhuffâz" denilen şeyhin seçiliş tarzıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlılar Kur'an ihtisas medreselerine genellikle dârülkurrâ demişlerdir. Osmanlı topraklarının her tarafında çok sayıda dârülkurrâ vardı. Ancak bu binaların büyük bir kısmı bugün mevcut değildir. Anadolu beylerbeyi iken 1582'de Rumeli beylerbeyliğine tayin edilen Cafêr Paşa'nın yaptırdığı, bugün evler arasında sıkışık kalmış Kütahya Dârülkur-râsı gibi bazıları ise ayakta kalmak için direnmektedir. Mimar Sinan'ın yaptığı dârülkurrâlardan İstanbul Süleymaniye, Hüsrev Kethüda, Sokullu Mehmed Paşa, Atik Valide dârülkurrâları ile Dâvud Ağa'nın yaptığı Edirne Selimiye Dâröl-kurrâsı zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Dârülkurrâların birçoğu hakkında tarihî kaynaklar yanında seyahatnamelerle vakfiyelerden ve tabakat

kitaplarında yer alan hocalarının biyografilerinden bilgi edinilebilmektedir.

Gezdiği yerlerdeki dârülkurrâların bazı Özellikleri hakkında çok değerli bilgiler veren Evliya Çelebi, kendi asrında oldukça fazla sayıda dârülkurrâdan söz etmektedir. Bundan bir asır sonrasının (XVIII. yüzyıl) vakıf eserleri üzerinde yapılan bir araştırma ise bu dönemde çok az sayıda dârülkurrâ bulunduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi'nin kendi dönemini biraz abartmış olabileceği düşünülürse de devletin gittikçe gerilemesinin bu müesseselerin azalmasına yol açmış olabileceğini, ayrıca onun sözünü ettiği dârülkurrâlardan büyük bir kısmının selâtin, vüzerâ, ayan ve eşraf camileri bünyesinde yer aldığını unutmamak gerekir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Amasya'da dokuz dârülkurrâ vardı. Bunlardan sadece Sultan Bayezid Dârül-kurrâsı'nda 300'den fazla hafız bulunmaktaydı, bunların arasında kırâat-i seb'a, aşere ve takrîbi bilenler de mevcuttu^{10[130]}. Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsâmeddin'in burada mevcut sekiz dârülkurrâ hakkında ayrıntılı bilgi vermesi. Seyahatname'-deki sayının abartılmış olmadığını gösterir. Hüseyin Hüsâmeddin'e göre sıb-yan mekteplerinde de hafızlık yapılmaktaydı ve bu sayede Amasya'da birçok hafız yetişmişti.^{11[131]}

Evliya Çelebi Edirne hakkında bilgi verirken bu şehirde de birçok dârülkurrâ bulunduğunu ve buralarda hafızlık yapıldığını, çeşitli seviyelerde kıraat dersleri görüldüğünü, İbnü'l-Cezerî ve Şâtî-bî'nin eserleriyle şiirler okutulduğunu yazar^{12[132]}. Ayrıca İstanbul'da bütün büyük camilerin bünyesinde birer dârülkurrâ yer aldığı gibi müstakil binalardan dârülkurrâların da mevcut olduğunu ve döneminde İstanbul'da 3000'i kadın olmak üzere 9000 hafız bulunduğunu kaydeder.^{13[133]}

Dârülkurrâlar hakkında bilgi verirken bazı gözlemlerde de bulunan Evliya Çelebi'ye göre dokuz dârülkurrânın bulunduğu Manisa'da halkın Kur'an öğrenme ve ezberlemeye büyük bir ilgisi vardır; burada büyük küçük, kadın erkek 3000 hafız bulunmaktadır; ancak bunlar "Türk-zâd" olduklarından mehâric-i hurûfa pek riayet edemezler^{14[134]}. Sayısı 370'i bulan Mısır dârülkurrâlarında ise

fazlaca "İahn-ı celî ve hafî" yapılmaktadır^{15[135]}. Tebriz'de de yirmi kadar dârülkurrâ mevcuttur. Fakat "Acemlere tecvidle kemâ hiye hakkuhâ kıraat müyesser olmamıştır".^{16[136]} Saraybosna'da toplam sekiz yerde Kur'an hıfzedilir ve kırâat-i seb'a üzere okunur; ancak hafızların sayısı azdır; özellikle İleri seviyede ve büyük vakfi bulunan dârülkurrâlar yoktur, ulucamüer-de şeyhülkurrâlar bulunmaktadır^{17[137]}. Üsküp'te dârülkurrâ sayısı dokuz olmakla birlikte bunlar camilerin bünyesinde ve buranın halkı "hıfza candan mukayyet değildir".^{18[138]}

Evliya Çelebi Bursa'da da birçok dârülkurrâ bulunduğunu söylemekte, ancak bunlar hakkında fazla bilgi vermemektedir^{19[139]}. Haremeyn'i de gezen müellif Medine'de yedi, Mekke'de kırk yerde dârülkurrâ olduğundan ve buralarda çeşitli seviyelerde kıraat okunduğundan söz etmektedir.^{20[140]}

Dârülkurrâların bir çeşidi türbe dârülkurrâlarıdır. Bazı kişiler, türbelerinde Kur'an okunması ve öğretilmesi için vasiyette bulunmuş ve bunun için vakfiyeler düzenlemişlerdir. Dımaşk'ta VIII. (XIV.) yüzyılda inşa edilen Efrîdüniye Türbesi ve ünlü kıraat âlimi Ebû Şâme'nin me-şihatü'l-kırâa görevinde bulunduğu Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in türbesi bunlardandır. Yine Dımaşk'taki Üm-mü Salih Türbesi için yapılan vasiyette, buraya Kur'an hocası olarak şehrin kıraat ilmini en iyi bileninin seçilmesi istenmiştir. I. Abdülhamid gibi bazı Osmanlı padişahlarının ve Sultan III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan gibi bazı hanım sultanların da türbelerinde belli zaman-

larda Kur'an okunması ve öğretilmesi için vasiyette buldukları bilinmektedir.

Türkiye'deki dârülkurrâ lar, 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'nun 2. maddesi gereğince bütün okullar gibi Maarif Vekâleti'ne bağlanmak istenmişse de zamanın Diyanet İşleri başkanı Rifat Börekçi'nin bu kurumların birer ihtisas okulu olduğu için başkanlığa bağlı olarak öğretime devam etmesi gerektiği yolundaki ısrarları sonucu Kur'an kurslarına dönüşerek varlıklarını kesintisiz devam ettirmişlerdir.^{21[141]} Fakat bunlar zamanla sadece Kur'an okumanın öğretildiği, din dersleriyle takviye edilen okullar durumuna geldi. Kıraat ilminde ihtisaslaşma ise sayıları pek fazla olmayan hocaların şahsî gayretleriyle sınırlı kaldı. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı İstanbul Haseki Eğitim Merkezinde 1976'dan beri devam eden üç yıllık aş-re, takrib, tayyibe ihtisas kursları, tarihî dârülkurrâ müesseselerinde yapılan öğretimle hayli benzerlik göstermektedir.